and collection and also cultivar trials orchard was suited to the conventional of the Forest Steppe of Ukraine. Calculation of nuts crop harvest was determined by compact section gathering. The content of general lipids was conducted by nut kernel extraction with the help of diethyl ether in Soxhlet apparatus GOST 10857–64. Best genotypes that match the settings and objectives of hazelnut breeding for Ukraine were propagated with the help of layers developed by us. The number of cultivars best of which were prepared for submission to the state registration of the State Veterinary and Phytosanitary Service of Ukraine were determined in the orchards of preliminary evaluation and also evaluation in cultivar trials, in particular new hazelnut cultivar 'Sofiyivsky 15', which is characterized by spherical fruits and higher in comparison with Turkish and Azerbaijan cultivars winter hardiness and drought resistance, and the absence of fruiting periodicity. As a result of analyzing and summarizing the results of studies a new hazelnut breeding program was suggested which advances speed up the breeding material for breeding stages of the scheme. Particularly during of growing hybrid F1 seedlings (first stage of evaluation) reduces for 3–4 years and for 1–2 years in hybrid orchard and the phase of accelerated propagation best seedlings by layering for 1–2 years.

Key words: genus natural habitat, hazelnut, plant's collection, screening, essential phospholipids, fatty-acid oil content, liposomal nanoemulsion, natural lecithin, hazelnut cultivars.

УДК 930.85:712.03

І. І. Кривошея, Л. М. Якименко

УМАНСЬКИЙ ДЕНДРОПАРК «СОФІЇВКА» В ЕТНОГРАФІЧНО-КРАЄЗНАВЧИХ І ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНИХ РОЗВІДКАХ НАДІЇ СУРОВЦОВОЇ

У пропонованій статті на основі першоджерел — мемуарної літератури й архівних матеріалів і наукових напрацювань низки вітчизняних та зарубіжних дослідників відтворено діяльність Надії Суровцової в уманський період життя й творчості в галузі краєзнавства, етнографії й мистецтвознавства. Можна окреслити кілька напрямків її роботи: це праця в Уманському краєзнавчому музеї, активна участь у відкритті Уманської картинної галереї, вивчення історії створення парку «Софіївка», численні статті краєзнавчого характеру в місцевій й зарубіжній пресі, аналіз яких стане темою наступних наших досліджень.

Ключові слова: Надія Суровцова, Умань, «Софіївка», картинна галерея, пам'ятник Тарасові Шевченку.

Надія Суровцова (1896–1985) належить до знакових постатей на різних відтинках української історії: її дитинство і юність пов'язані з дореволюційним життям провінційної Умані й бурхливими подіями першої російської буржуазної революції (1905–1907), її молодість — із Першою світовою війною (1914–1918) і Національно-демократичною революцією (1917–1921), свідоме життя й активна громадсько-політична, літературна, журналістська й наукова діяльність — із закордонним існуванням української еміграції в Австрії й творчою богемою столичного Харкова (1918–1927), із періодом сталінських репресій у радянській Україні й заґратним буттям свідомого українства по північних таборах і спецпоселеннях (1927–1957). Після тридцятирічного ув'язнення в 1957 р. Надія Суровцова повернулася в Україну в Умань — спочатку амністована, а потім і повністю реабілітована за відсутністю складу злочину, однак доживала вона віку під пильним оком спецслужб, що інкримінували їй усілякі злочини й отруювали останні хвилини життя, адже боротьба з інакомисленням, із дисидентство в СРСР у 1970-х рр. якраз набирала обертів. Однак ніякі заборони друкуватися, займатися науковою роботою, спілкуватися з друзями й колегами не витравили гуманізму й оптимізму, що стали гаслами життя й боротьби цієї унікальної особистості. У пам'яті всіх, хто її знав, а з проголошенням незалежності України — й у свідомості багатьох наших співвітчизників Надія Суровцова, талановита письменниця, журналістка,

громадська діячка, дипломат, історик, краєзнавець, залишилася символом мудрості, витривалості, мужності й жіночої чарівності.

Про уманський період життя письменниці в спогадах, листах, інтерв'ю побіжно згадують друзі й знайомі Надії Віталіївни (Л. Падун-Лук'янова, Я. Дашкевич, К. Матвіюк, Б. Чорномаз, Р. Корогодський, М. Коцюбинська, П. Кравчук). Її біографія, наукова діяльність, творча спадщина ставали об'єктом дослідження науковців із різних галузей знань — істориків, літературознавців, краєзнавців, серед котрих варто назвати Я. Дашкевича [1], Ю. Дойкова [2–3], Р. Корогодського [4], М. Коцюбинську [5], І. Кривошею [6–7], О. Ототюка [8], Л. Падун-Лук'янову [9], П. Синицького [10], Ю. Хорунжого [11], О. Шевченко [12], Л. Якименко [13] та ін. Разом із тим краєзнавча й етнографічна діяльність Надії Суровцової в Умані, її дослідження історії парку «Софіївка» залишається малодослідженою.

У другій половині XIX століття Умань належала до переліку кращих міст Київської губернії й була важливим торговельним центром, поступалася в торгівлі тільки Бердичеву та Білій Церкві, а за розвитком промисловості переважала їх. Вона мала великий товарообіг із Києвом, Бердичевом та Одесою (щороку з міста вивозилося 1797 тис. пудів хліба). Особлива роль у цьому належала новозбудованій залізниці, яка зв'язала Умань і Христинівку з Києвом й Одесою. У місті було 200 торговельних лавок, декілька заводів (шкіряний, миловарний, два свічкові та тютюнова фабрика), один трактир, два готелі, одна харчевня, 15 «питейных» домів та дві вільні аптеки [14, с. 5].

У місті було сконцентровано значний освітній потенціал: училище садівництва й землеробства, 2-класне міське училище, 4-класне духовне училище, єврейське училище. Було також три церкви, один костьол та дві єврейські синагоги. «Киевские губернские ведомости» у січні 1854 р. писали, що Умань стає схожою на Київ, має безліч великих і малих крамниць, які розкидані по всьому місту. Тут проживало багато шляхти й військових. Чумацькі валки та кінні екіпажі створювали великий рух. Саме в середині століття в місті з'явилася перша бруківка на вулиці Садовій. Із 1846 р. діяла водолікарня, але загалом, як і скрізь, панувала антисанітарія: 1830, 1831, 1847, 1848 рр. — епідемії холери [15, с. 6–7].

Ці та інші знання згодом знадобилися Надії Суровцовій, адже вона належала до когорти відомих і знаних краєзнавців, працювала в місцевому краєзнавчому музеї й дуже багато зробила для збереження історичної пам'яті про місто і його минуле. Після свого повернення з заслання (1957) вона брала активну участь у культурному житті Умані, дбайливо, з ентузіазмом, самовіддано займалася етнографічною роботою, організовувала виставки народної творчості, але найбільшою її любов'ю з першого погляду, пронесеною через ціле життя, залишалася «Софіївка». Давній друг і колега пані Надії Р. Корогодський свого часу писав: «Умань — це «Софіївка». Так було і так буде завжди. Але в 60–70-х рр. Умань асоціювалася з «Софіївкою» + Суровцовою-екскурсоводом» [16, с. 137], — однак знайомство з цим чарівним парком розпочалося набагато раніше — у 1903 році, коли ще маленькою дівчинкою Надійка разом із матір'ю приїхала відвідати батька, а згодом уся родина оселилася в Умані.

Умань початку XX ст., коли сюди перебралася родина Суровцових, представляла собою приклад міста, яке спочатку не справляло враження. Залізнична станція «Умань» була кінцевим пунктом шляху потяга. Послуги візників від станції до міста оцінювалися від 20 до 40 копійок. Більшість вулиць міста, за винятком центральної частини, не мали бруківки, а тому під час руху ними з ґрунту піднімалися клуби пилюки. Центральні вулиці міста були забудовані в основному помешканнями заможних жителів: дворян, чиновників та офіцерів. У центральній частині розташовувалися готелі: «Гранд-Отель», «Франція», «Брістоль», «Англія» та інші. Поруч із «Францією» знаходилася кав'ярня-кондитерська Сковронського в закопанському стилі. Печиво й морозиво, що продавалися тут, конкурували з тими, що продавалися в кав'ярнях Києва та Петербурга. Вулиці, заселені переважно єврейськими міщанами, так і називалися — Нижньоєврейська, Верхньоєврейська, Кагальна [17, с. 7–12].

Для Надії Суровцової провінційне містечко Умань було ніби «на краю світу, бо поїзд не йде вже нікуди далі», затишне, повітове: парокінні візники, курява на дорогах, Двірцева вулиця, Миколаївська, Київська — після метушливого, гамірливого, велелюдного Києва все здавалося простакуватим й одноманітним, аж ось — «Софіївка»! Це рукотворне уманське диво справило незабутнє враження на шестилітню Надійку: «Перше, що ми побачили в Умані, це була

«Софіївка». Візником ми під'їхали брукованою алеєю до павільйону. Несподівано перед очима виник став, і до кам'яних східців поквапливо підпливло кілька лебедів — біла та чорна пара, чекаючи «харчування». Старий єврей продавав сухі хлібини, тістечка, і вони жадібно хапали все просто з рук. <…> На ставку були човни, їх наймали і їздили ними під старими величезними деревами попід берегами. <…> Справив велике враження тунель під водопадом та грім у гроті. Сторож, що супроводив нас по парку. Відімкнув якийсь кран, і ми почули, що здалека починає гуркотіти. Грім наближався, ілюзія була повна, і тільки як ми йшли на яскраве сонце, переконалися, що грім був штучний» [18, с. 29].

Через десятки років Р. Корогодський написав про особливий енергетичний зв'язок між пані Надією й уманським парком, який жінка відчувала все життя: «Вона любила ходити сюди з кимсь разом, а передовсім — сама. Особливо, коли була обтяжена проблемами, коли була пригноблена обставинами. Коли пригнічено дух» [19, с. 138]. Надія Віталіївна в «Софіївці» ставала зовсім іншою людиною. Вона вміла говорити (дотепно, з тонким відчуттям гумору, щоб зняти поетичну хвилю вражень) і мовчати: розповідала про походи сюди восени, взимку, про існуючі сюжети в парку, про існування безлюдних стежок у парку. Мудра душею і здорова духом, Надія Суровцова вміла знаходити в природі твердиню, захисну фортецю. Як для віруючого існує Бог, храм, пан-отче, де людина шукає розради серця і душі, так для неї «Софіївка» стала Храмом Природи, де вона відроджувалася — зокрема для творчості [20, с. 138, 139, 141].

І дійсно гості пані Надії, які відвідували дендропарк у 1950–1980-х рр., вважали її однією з найбільш обізнаних гідів сучасності. Так, М. Василенко в щоденникових записах від 11 травня 1972 р. занотував: «Із Любомиром, Дариною та їхніми синами їздив дивитися Софіївський парк в Умані. Заходили до Надії Суровцевої <…>. Розповідала про історію Софіївського парку не із сучасних книг <…>. Парк залишає велике незабутнє враження. Він один із найкращих пам'яток паркового мистецтва на Україні кінця XVIII — XIX ст. Стрімкі схили пагорбів затінені кронами великих дерев, вони мальовничо чергуються зі звивистими струмками річки Кам'янки, береги якої декоровані валунами граніту. Усе це надає парку неповторної краси» [21]. Надія Віталіївна дуже любила гуляти місцинами на софіївських Єлисейських полях і відпочивати в Китайській альтанці після годинної-півторагодинної екскурсії, яка її, вже немолоду жінку, усе-таки стомлювала. Тим паче, що «як людина закохана в що-небудь, вона надто багато всього знала, щоб отак просто розповідати, вона вивалювала на твою голову гору цікавих фактів і фактиків» [22, с. 137], тим паче, що знала їх доволі.

Надія Суровцова була переконаною, що жоден гість Умані, хай навіть він у місті й проїздом, просто не має естетичного права не завітати в дендропарк. Тому коли вона дізналася, що її колеги-краєзнавці й етнографи — учені з Львівського музею етнографії та художнього промислу Антон Будзан і Катерина Матейко через брак коштів змушені обмежитися лише відвідинами Уманського краєзнавчого музею й поїхати, не побачивши «Софіївки», вона запропонувала їм зупинитися в неї, але таки в парк сходити. Надія Суровцова провела для них незабутню екскурсію, що надовго запам'яталася відвідувачам.

Як вдячність за гостинність львів'яни запросили Надію Віталіївну до міста Лева. Подорожуючи Західною Україною, пані Надія заприятелювала з Платонідою Хоткевич, вдовою українського бандуриста, поета, письменника, вченого, педагога Гната Хоткевича, із котрим Н. Суровцова була знайома ще з дитинства: Гнат Мартинович навідувався в Умань із концертом. Платоніда Володимирівна ніколи не була в Умані, але дуже часто чула від свого чоловіка про «Софіївку», котра раз і назавжди закохала в себе чуйного до краси й досконалості митця. Тому в пані Хоткевич великим було бажання відвідати Умань, «Софіївку», «побачити ті місця, про які оповідав колись Гнат Мартинович» [23, арк. 1]. І хоча Платоніда Володимирівна так і не приїхала до міста, але між жінками розпочалося й довго тривало листування. Надія Віталіївна на її прохання написала унікальні спогади-нариси про Гната Хоткевича, часто згадувала про нього на сторінках мемуарів.

Творча наснага, всеохоплюючі ентузіазм та завзятість, вражаюча ерудиція й широке коло знайомих цієї унікальної жінки були спрямовані на те, аби її рідне місто перетворити на справжній культурний та інтелектуальний оазис Черкащини. Щирою турботою за майбутнє Умані та глибоким занепокоєнням пройняті рядки листів до поета-уманчанина М. Бажана, у яких Н. Суровцова описує не вельми привабливу картину: «Гірко, що Умань і досі посідає перше місце по злочинності серед молоді, <…>

а дорогі моєму серцю Софіївські скульптури надалі залишаються під загрозою знищення» [24, арк. 3].

Разом із тим доступ до київських, львівських архівів та бібліотек дозволив Надії Віталіївні зібрати безцінні матеріали про історію уманського краю, про створення дендропарку «Софіївка», поповнити краєзнавчу скарбничку чарівними романтичними легендами про красуню-гречанку Софію Главені-де Вітте-Потоцьку. Крім того, у фондах Уманського краєзнавчого музею була надіслана з Москви франкомовна книжка про «Софіївку», що датувалася ще 1846 р. Над перекладом коштовної знахідки Н. Суровцова працювала разом із директором музею. Ця робота обом приносила велике задоволення: «Вдвох це зовсім весело; він приходить вранці до мене, і до обіду ми працюємо» [25, с. 197]. Потрібно зауважити, що цінна краєзнавча розвідка дійсно вийшла українською мовою, проте, на жаль, серед перекладачів-упорядників імені Надії Віталіївни не було.

Так сталося, що до рук дослідниці потрапили ще й унікальні епістолярії — листування графині Потоцької зі своїм нареченим. У листі з Умані від 13 вересня 1959 р. до К. Данилової Надія Віталіївна в захваті пише: «<…>Перекладаю для музею (Уманського краєзнавчого. — Л.Я., І.К.) листи Потоцької чоловікові. Які зворушливі «духмяні» французькі листи жінки часів Людовика! Завжди гарне кохання, але це якесь легке, ніби безхмарне» [26, с. 10].

Довгі десятиліття найціннішим скарбом для самої Н. Суровцової також були її листи, отримані від друзів, знайомих, колег, рідних і дорогих людей, котрі давали їй змогу відчувати себе пов'язаною з цілим світом невидимими ниточками; побороти самотність, відчуження, навіть певну інтелектуальну здичавілість серед суворого колимського заґраття допомагали невеликі папірці в пожовклих конвертах — вісточки з реального буття. Саме тому опрацювання численних епістол Софії Потоцької, неймовірна історія життя цієї дивовижної жінки надихнули письменницю на створення повісті (жанр твору визначений самою авторкою) «Галантний вік» [27]. Написана вона протягом 1957–1959 рр. на основі листів Софії Главані-де Вітте-Потоцької до свого майбутнього чоловіка Станіслава-Фелікса Щенсного Потоцького, «магната і володаря просторів уманських» [28, арк. 4].

У листі від 20 грудня 1959 р., адресованому знову ж таки К. Даниловій, Н. Суровцова сповіщає: «<…> Закінчила переклад статті старовинної польської енциклопедії про Умань. Така старовинна, Боже мій …, а сама написала таку невеличку дрібничку про кохання XVIII ст. Власне, мого там мало. Це просто монтаж оригінальних листів Софії до Потоцького в найбільш романтичний період їхнього кохання. І трохи роздумування про галантне століття» [29, с. 12]. Та навіть і в ліричних листах Н. Суровцова відшуковує поживу для інтелекту, розмірковує, аналізує бурхливе й неоднозначне для Європи взагалі й України — зокрема вісімнадцяте сторіччя: «Кінцівка (листа. — Л.Я., І.К.) ж несподівана: її (Софії Потоцької. — Л.Я., І.К.) приписка про те, щоб годувальниця не дізналася про смерть своєї дитини, а то, боже збав, ще зіпсується молоко. Розумієш, це такий вражаючий кріпосницький фінал після ніжних, пристрасних звірень такої чарівної жінки. І далекий образ тієї, другої, матері-кріпачки» [30, с. 12].

Для літераторки епістолярій Софії — це своєрідне задзеркалля її душі, містичний тунель у минувшину, у далеке століття з його інтригами, політичними перипетіями, високими почуттями й жорстокими розправами над ворогами. «Мені хочеться збагнути, пізнати цю загадкову чужу жінку, душа якої, шматочок душі ось тут, так близько, заглянути в далеке почуття, що заховалося в мертвих пожовклих листочках та живому, невмирущому пам'ятникові краси — у нашому парку» [31, арк. 3], — а далі: «Жінка, що прожила життя великих злетів, авантюр, політичних інтриг та незлічиму низку любовних пригод <…>. То ж не будемо займатися теоретичними міркуваннями, послухаємо просто саму Софію і спробуємо змалювати собі образ цієї жінки» [32, арк. 4]. До цього заохочував Надію Віталіївну й П. Панч: «А я б на вашому місті взявся б за роман «Софія». Про Умань. Яка багатюща тема. А матеріал у Вас під руками» [33, арк. 1], — пише він в епістолі від 26 вересня 1954 р. Однак із листа К. Даниловій стає зрозумілим, що пані Надія налаштована скептично щодо цього: «Звичайно, і це, як усі мої писання, піде під спуд. Та й написано посередньо, не звикла я вдвох писати, я та графиня. Дует такий» [34, с. 12].

Може, тому й узятися за роман сама письменниця не наважилася, натомість частину зібраних матеріалів за сприяння Я. Дашкевича передала польському історикові, письменникові доктору Єжому Лоєкові. Ярослав Романович від його імені в наступному листі до Надії Віталіївні подякував за такий

неймовірно-щедрий подарунок: «Доктор Лоєк дуже зрадів, коли я передав йому уманські відомості» [35, арк. 1]. Саме на їх основі створено бестселер польської історичної літератури «Історія прекрасної бітинки. Розповідь про життя Софії Віттової-Потоцької (1760–1822) ». Уперше книга з'явилася у варшавських книгарнях у 1970 р., витримала п'ять перевидань — 1972 р., 1982 р., і т.д., останнє 2005 р. — і до сьогодні залишається однією з найпопулярніших серед творів на історичну тематику.

У передмові до видання Є. Лоєк згадував про альтруїстичну допомогу уманської краєзнавця Н. Суровцової в написанні «Історії …»: «Під час кількарічних пошуків першоджерел та праці над цією книжкою автор зустрів найщирішу зацікавленість, безкорисливу й дуже доречну допомогу передусім з боку однієї особи. Це доктор Надія Суровцева, глибокий знавець історії України XVII та XVIII століть, велика шанувальниця парку «Софіївка». Без багатої інформації архівного характеру та першоджерел, здобутих завдяки сприянню доктора Суровцевої, ця книжка наполовину втратила б свою цінність. І тут я складаю їй свою найщирішу подяку за цю допомогу, яка стане добрим прикладом співпраці польських й українських істориків у дослідженні проблем, що стосуються спільного минулого обох наших народів» [36, с. 22].

Сам вдячний Єжи Лоєк листувався з літераторкою протягом шести років: із 1978 р. по 1984 р., не забував вітати уманську адресатку чудовими листівками з нагоди релігійних і світських свят [37].

Польський письменник у своїй науковій і літературній творчості взагалі багато уваги приділяв українській тематиці, особливо Умані. При цьому він не забував теплими словами згадати й уманську колегу. Яскравим тому свідченням може слугувати лист М. Бажана до Надії Віталіївни, датований 25 грудня 1970 р.: «З інтересом прочитав книжку Лоєка про Соньку-Золоту ручку, де стільки написано про Умань і про Вас» [38, арк. 1]. І це не дивно, адже Надія Суровцова немало зробила для свого міста.

Свого часу (1960-ті рр.) вона запропонувала культурно-освітній проект: «Я маю на думці утворення в Умані картинної галереї» [39, арк. 1], — зазначено в одному з листів до М. Бажана, а далі: «В Умані живе покоління. Живе і вже майже доживає, не побачивши в житті ні картин, ні репродукції, не почувши слова про них. А потім подумала — адже були ж передвижники?» [40, с. 219]. Так у Н. Суровцової виникла ідея створення пересувної виставки, а згодом і відкриття картинної галереї в колишньому польському костьолі: «Я не можу створити в Умані Третьякову, але сотню-другу гарних робіт сподіваюся роздобути» [41, с. 219].

Реалізація планів Н. Суровцової щодо відкриття галереї була можлива лише за умови, якщо б місто виділило для цього приміщення. Надія Віталіївна запропонувала використати костел. «Умань має прекрасну будівлю XIX віку — бувший костел у центрі міста. На реставрацію приміщення за кошторисом потрібно 17 тис., більше п'яти тисяч має міськрада за оренду костелу під склад. А тому часто виринають чутки, що приміщення віддадуть під спортбазу. Це заощаджує кошти. Бо тоді ремонт зробить хтось інший» [42, арк. 1], — ділиться жінка своїми турботами з М. Бажаном.

На захист свого проекту Надія Віталіївна підготувала палку промову, у якій переконливо доводила важливість створення такого культурного закладу, як картинна галерея: «Зрозуміло, що місто з двома вищими школами та місцева художня студія при будинку культури і особливо педагогічним інститутом та великий район дуже скористаються з наявності галереї. В ній будуть сконцентровані осередки вивчення образотворчого мистецтва, буде змога робити систематичні цикли лекцій, там, нарешті утвориться відділ видатних художників, що походять з Уманщини, стаціонарний відділ класичного реалістичного мистецтва, народних умільців, та робитимуть тематичні пересувні виставки» [43, арк. 2].

Н. Суровцова довела справу до кінця й виконала обіцянку. Відкриття галереї відбулося в 1974 р., але про неї тоді привселюдно, вголос так і не згадали: без усяких підстав її знову цькували й цькуватимуть аж до смерті уманські можновладці з наказу київського КДБ. Однак вона не зважала: не вперше й не востаннє її ім'я піддавали анафемі. Н. Суровцова була борцем — і в масштабах цілого життя, і щодо дрібниць. Тим паче, якщо це стосувалося історичної спадщини. Щодо цього Б. Чорномаз пригадав цікаву історію. В Умані навпроти парку ім. Черняхівського (до речі, спускаючись униз по цій вулиці Садовій, одразу вийдеш до «Софіївки») ріс кількасотлітній дуб. Міська влада вирішила зрізати пару-другу гілок, аби вони не заважали рухові транспорту й не торкалися лінії електропередач. Надія

Віталіївна вважала, що таке обчухрання знищить дерево, а тому домоглася, аби ніякого гілкообрізання не було.

Крім того, із листа П. Кравчука до Н. Суровцової від 2 лютого 1964 р. дізнаємося про те, що невгамовна жінка докладала чимало зусиль і щодо встановлення в Умані пам'ятника Тарасу Шевченку: «Дуже за почесну Ви взялися справу <…>. Деде, однак в Умані такий пам'ятник повинен бути споруджений, бо Великий Кобзар дуже любив це місто» [44, арк. 2]. Тарас Шевченко дійсно двічі відвідував Умань: уперше побував у дитинстві, коли чумакував із батьком, а вдруге — у 1845 р., після чого поетом було написано поему «Холодний яр». Де саме зупинявся поет наразі не відомо, але те що він побував у «Софіївці» зрозуміло з повісті «Княгиня» (1853): «Бачив я на своєму віку таки хороші сади, як приміром Уманський і Петербурзький…». Тому не випадковим, як справедливо й зауважує М. Бажан, є й встановлення в цьому місті пам'ятника Т.Г. Шевченку в 1981 р. Авторами-скульпторами є народний художник України Олександр Скобліков та архітектор, лауреат премії ім. Т.Г. Шевченка Анатолій Ігнатенко [45]. Надія Суровцова дочекалася споглядати на величного Кобзаря в рідному місті над тихими хвилями Осташівки.

Отже, внесок Надії Суровцової в розвиток уманського краєзнавства досить значний, але належно не оцінений. Можна окреслити кілька напрямків її роботи: це праця в Уманському краєзнавчому музеї, активна участь у відкритті Уманської картинної галереї, вивчення історії створення парку «Софіївка», численні статті краєзнавчого характеру в місцевій й зарубіжній пресі, аналіз яких стане темою наступних наших досліджень.

Джерела та література

1. *Дашкевич* Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Романович Дашкевич. — Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. — 808 с.
2. *Дойков Ю.* Надія Суровцова: на засланні в Архангельську (1933–1937) / Юрій Дойков. — Архангельськ, 2005. — 92 с.
3. *Дойков* Юрий. Надия Суровцова-Олицкая. Вена — Колыма. (1919–1939). По материалам архивов Службы безопасности Украины и Л.Н. Падун-Лукьяновой (Киев), ГАРФ (Москва) / Юрий Дойков. — Архангельск: Центр документации, 2010. — 67 с.
4. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 77–78. — С. 135–143.
5. *Коцюбинська М.Х.* Мої обрії: В 2 Т., Т. 2. / М.Х. Коцюбинська. — К.: Дух і література, 2004. — 386 с.
6. *Кривошея І.* Історія та геральдика Умані / Ігор Кривошея. — 2-ге вид., випр., доп. — Умань: РВЦ «Софія», 2012. — 26 с. [Серія «Уманські старожитності»].
7. *Кривошея І.І.*, Якименко Л.М. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в егодокументах: компаративний аналіз мемуарів «уманського періоду» Надії Суровцової та Петра Курінного / І.І. Кривошея, Л.М. Якименко // Гілея. — Випуск 90 (№ 11). — 2014. — С. 117–122.
8. *Ототюк Олександр.* Творчий шлях Н.В. Суровцової / Олександр Ототюк // Шевченківська весна: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. — Вип. IV: У 3-х част. — Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. — К.: Логос, 2006. — С. 342–345.
9. *Падун-Лук'янова Л.* Слово про Надію Суровцову / Леся Никанорівна Падун-Лук'янова // Березіль. — 1992. — № 3–4. — С. 144–149.
10. *Синицький П.Е.* Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985): життєпис творчої особистості у контексті новітньої вітчизняної історіографії / П.Е. Синицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / Ін-т історії України НАН України; головна редкол. наук. — док. серії книг «Реабілітовані історією»; ред. кол.: П.Т. Тронько (гол. ред.) [та ін.]. — К., 2005. — Вип. 30. — С. 278–295.
11. *Хорунжий Юрій.* Шляхетні українки: Есеї-парсуни / Юрій Хорунжий. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2004. — 208 с.
12. *Шевченко О.* Надія Віталіївна Суровцова — страдницький шлях великої українки / Олена Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. — 2004. — № 74–76. — С. 43–46.
13. *Якименко Л.М.* Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.): Монографія / Під ред. Галича О.А. / Людмила Миколаївна

Якименко. — Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. — 272 с.
14. *Кривошея І.* Історія та геральдика Умані / Ігор Кривошея. — 2-ге вид., випр., доп. — Умань: РВЦ «Софія», 2012. — 26 с. [Серія «Уманські старожитності»].
15. *Кривошея І.* Історія та геральдика Умані / Ігор Кривошея. — 2-ге вид., випр., доп. — Умань: РВЦ «Софія», 2012. — 26 с. [Серія «Уманські старожитності»].
16. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 77–78. — С. 135–143.
17. *Кривошея І.* Історія та геральдика Умані / Ігор Кривошея. — 2-ге вид., випр., доп. — Умань: РВЦ «Софія», 2012. — 26 с. [Серія «Уманські старожитності»].
18. *Суровцова* Надія. Спогади / Надія Суровцова. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 1996. — 432 с.
19. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 77–78. — С. 135–143.
20. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 77–78. — С. 135–143.
21. *Василенко М. О.* Курай для пожежі. Том 1. Щоденникові записи 1970–1985 рр. / М. О. Василенко. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://prosvilib.at.ua/index/kuraj05/0-78
22. *Корогодський Р.* Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. — 1997. — № 77–78. — С. 135–143.
23. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 1613–1621. Листи Платоніди Володимирівни Хоткевич до Надії Віталіївни Суровцової
24. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцовій листи із 8 серпня 1956–21 грудня 1977 р. Лист від 8.VIII.1971.
25. *Суровцова* Надія. Листи / Надія Суровцова. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. Кн. 1. — 704 с.
26. *Суровцова Н.* Галантний вік / Надія Суровцова // Радянська жінка. — 1990. — № 12. — С. 10–12.
27. *Суровцова Н.* Галантний вік / Надія Суровцова // Радянська жінка. — 1990. — № 12. — С. 10–12.
28. *Центральний* державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ Ф. 302. Опис 1. Спр. 41. «Галантний вік», «Темна», «Вдома. За мною життя…» [Ліричні новели], 3 док., 8 арк.
29. *Суровцова* Надія. Листи / Надія Суровцова. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. Кн. 1. — 704 с.
30. *Суровцова Н.* Галантний вік / Надія Суровцова // Радянська жінка. — 1990. — № 12. — С. 10–12.
31. *Центральний* державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ Ф. 302. Опис 1. Спр. 41. «Галантний вік», «Темна», «Вдома. За мною життя…» [Ліричні новели], 3 док., 8 арк.
32. *Центральний* державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ Ф. 302. Опис 1. Спр. 41. «Галантний вік», «Темна», «Вдома. За мною життя…» [Ліричні новели], 3 док., 8 арк.
33. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 1262. Листи Панча П. Й. до Н. Суровцової. Лист від 26.IX.54.
34. *Суровцова Н.* Галантний вік / Надія Суровцова // Радянська жінка. — 1990. — № 12. — С. 10–12.
35. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 655. Листи Ярослава Дашкевича до Н. Суровцової. Лист від 24.VII.1963 р.
36. *Лоєк* Єжи. Історія прекрасної бітники. Оповідь про життя Софії Вітт-Потоцької (1760–1822) / Єжи Лоєк. — К.: «Юніверс», 2005. — 445 с.
37. *Центральний* державний архів-музей літератури і мистецтва України, м. Київ Ф. 302. Спр. 95. Листи Лоєка Є. Суровцовій Н. В.
38. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцовій листи із 8 серпня 1956–21 грудня 1977 р. Лист від 8.VIII.1971.
39. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцовій листи із 8 серпня 1956–21 грудня 1977 р. Лист від 8.VIII.1971.

40. *Суровцова* Надія. Листи / Надія Суровцова. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. Кн. 1. — 704 с.
41. *Суровцова* Надія. Листи / Надія Суровцова. — К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2001. Кн. 1. — 704 с.
42. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцовій листи із 8 серпня 1956–21 грудня 1977 р. Лист від 8.VIII.1971.
43. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 371. Бажан М. П. та Ніна Суровцовій листи із 8 серпня 1956–21 грудня 1977 р. Лист від 8.VIII.1971.
44. *Інститут* рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, м. Київ Ф. 284. Суровцова Надія Віталіївна. Спр. 998. Листи П. Кравчука до Суровцової. Лист від 8 серпня 1962 р.
45. *Тарас* Шевченко в Умані побував двічі [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://04744.info/istoriya-umani/item/2989-taras-shevchenko-v-umani-pobuvav-dvichi

И. И. Кривошея, Л. Н. Якименко

УМАНСКИЙ ДЕНДРОПАРК «СОФИЕВКА» В ЭТНОГРАФИЧЕСКО-КРАЕВЕДЧЕСКИХ И ХУДОЖЕСТВЕННО-ДОКУМЕНТАЛЬНЫХ НАРАБОТКАХ НАДЕЖДЫ СУРОВЦОВОЙ

В данной статье на основании первоисточников — мемуарной литературы и архивных материалов, научных наработок ряда отечественных и зарубежных ученых исследована деятельность Надежды Суровцовой в уманский период жизни и творчества в области краеведения, этнографии и искусствоведения. Можно выделить несколько направлений ее работы: это работа в Уманском краеведческом музее, активное участие в открытии Уманской картинной галереи, изучение истории создания парка «Софиевка», многочисленные статьи краеведческого характера в местной и зарубежной прессе, анализ которых станет темой следующих наших исследований.

Ключевые слова: Надежда Суровцева, Умань, «Софиевка», картинная галерея, памятник Тарасу Шевченко.

I. I. Krivosheya, L. M. Yakimenko

DENDROPARK «SOFIYIVKA» IN UMAN IN THE ETHNOGRAPHY-AND DOCUMENTARY OF NADIYA SUROVTSOVA

In this article, based on the original source, menoirs and archival materials. scientific achievements of a number of domestic and of Native Scientist Surovtsova in the Uman period of life and creativity in the field of study of local lore, ethnography and arttion. There are several direction her work: this is work in Uman local lore museum, active participation in the opening of the Uman kargallery, the study of the history of the park "Sofiyivka", numerous articles of local history character in the local and foreign press, analysis of which will be the topic of our nextresearch. Keywords: Nadezhda Surovtseva, Uman, "Sofiyivka", an art gallery, a monument to TarasShevchenko.